

Zgromadzenia stanowe pogranicza. Różnice i podobieństwa (na przykładzie Śląska i Prus Królewskich)

Feudal estate assemblies of borderlines. Differences and similarities in an example of Royal Prussia and Silesia

Streszczenie: Artykuł stanowi próbę porównania zgromadzeń stanowych Prus Królewskich i Śląska. Oba te terytoria były obszarami pogranicza, interesujące więc byłoby porównanie ich z podobnymi instytucjami w państwach, w skład których wchodziły, a także między sobą. Po analizie okazało się, że porównanie zgromadzeń stanowych Prus Królewskich i Śląska wyraźnie wskazuje, że o podobieństwach trudno mówić – dominują różnice. Można jednak zwrócić uwagę na kilka przynajmniej wynikających z tego porównania wniosków.

Po pierwsze oba terytoria, mimo swej kresowości, nie wykazywały wyjątkowych cech w porównaniu z terytoriami sąsiadującymi. Kresowość nie była więc cechą, która zgromadzenia te wyróżniała.

Po drugie podobieństwa obu sejmów to przede wszystkim udział w nich miast – rzecz niespotykana w Rzeczypospolitej, choć normalna w krajach Korony Czeskiej i terytoriach niemieckich. Najwięcej podobieństw widać w okresie wcześniejszym, w podobny sposób powstawały zgromadzenia stanowe, podobny status charakteryzował oba sejmy przynajmniej do połowy XVI stulecia. Także udział w sejmach ogólnopaństwowych był podobny – w obu wypadkach prowincje reprezentowały na nich swoje deputacje.

Po trzecie wreszcie, najważniejszą cechą charakteryzującą oba zgromadzenia był fakt zachowania w ich składzie, strukturze i funkcjonowaniu aż do połowy XVIII stulecia rozwiązań przyjętych w okresie monarchii stanowej – system zgromadzeń stanowych w Prusach i na Śląsku okazał się więc wyjątkowo odporny na zmiany ustrojowe i społeczno-gospodarcze charakteryzujące ówczesną Europę.

Słowa kluczowe: Śląsk, księstwa śląskie, sejm śląski, Prusy królewskie, pruski sejmik generalny, zgromadzenia stanowe.

Abstract: The presented article is an attempt to compare feudal estate assemblies of Royal Prussia and Silesia. Both those territories were borderlines, so it ought to be interesting to compare their assemblies with similar institutions in the countries, they were part of, as well as between themselves.

The result of the comparatist analysis of Prussian and Silesian assemblies shows that it is hard to see any similarities between them, the differences are dominant. However, a few conclusions that are visible because of this comparison are worth emphasizing.

The first one is, both those territories seem to not have any unusual features, distinctive from other neighboring territories. Their borderline character was not conspicuous enough to separate them from one another. The main similarity between both assemblies was the participation of representatives of towns. It was an exceptional situation for Polish-Lithuanian Commonwealth, but normal in the countries of the Crown of Bohemia and German territories. The majority of similarities were to

be seen at the beginning of the assembly's existence. The way to create them was analogous, and their status until half of the 16th century also was parallel. Even their participation in nationwide assemblies was similarly organized, they were represented by some kind of deputations.

Thirdly, the most important feature of both those assemblies was preservation until half of 18 century the rules of membership, structure, and functioning of an assembly from the period of estate monarchy. Feudal estate assemblies in Royal Prussia and Silesia prove to be resilient to political and socio-economical changes developed in Europe during the given period.

Keywords: Silesia, duchies of Silesia, Diet of Silesia, Royal Prussia, Prussian general dietine, feudal estate assemblies.

Powstanie stanów i ukształtowanie się w ich następstwie monarchii stanowej doprowadziło do wielu zmian instytucjonalnych w strukturze państwa. Stany, ich coraz większe uprzywilejowanie, a następnie rosnąca solidarność wyrażająca się w pojawianiu się koalicji ponadstanowych stały się niezwykle istotnym elementem systemu politycznego wywierającym znaczący wpływ na monarchę i jego organy i próbującym je zdominować. W rezultacie jedną z konsekwencji tego stanu, i to podstawową, było powstanie reprezentacji stanowych, które przejęły część władzy w państwie¹.

Oczywiście niezależnie od tych procesów jednoczenie terytoriów (dzielnic, księstw, regionów) stopniowo ograniczało partykularyzmy polityczne, językowe i kulturalne. Przywracanie jedności trwało jednak długo i nie wszędzie zakończyło się sukcesem, co więcej, w niektórych państwach do politycznego zjednoczenia aż do czasów nowożytnych nie doszło.

W monarchii stanowej prawa stanów krzyżowały się z odrębnościami i przywilejami terytoriów (prowincji, miast); całość tych wzajemnie przenikających się zjawisk należała do sfery praw ludności, która wyrosła obok sfery praw monarchy. Znaczące różnice ustrojowe charakteryzujące poszczególne państwa europejskie zdecydowały o dużej różnorodności zgromadzeń stanowych w każdym z nich. Stopniowo jednak następował proces ich unifikacji i instytucjonalizacji, który w dużej mierze zniwelował odrębności i partykularyzmy; dotyczyło to przede wszystkim ogólnopaństwowych zgromadzeń stanowych. Niektóre z nich, zwłaszcza lokalne utrzymały swoją dawną specyficzną pozycję – a dotyczyło to zwłaszcza terytoriów pogranicza. Monarchia absolutna zlikwidowała w zasadzie je wszystkie. Nie wszystkie jednak państwa europejskie przyjęły tę formę ustroju, a tam gdzie zachowały się struktury stanowe, zachowały się też ich reprezentacje.

Jedną z prowincji pogranicza były Prusy Królewskie. Do 1454 r. stanowiły one część zakonnego państwa krzyżackiego. Początki reprezentacji stanowej wiązały się na tym terytorium z powstaniem zgromadzeń przedstanowych, którymi stały się *colloquia* – zgromadzenia konsultacyjno-prawodawcze o charakterze doradczym, natomiast miasta z końcem XIII w. wypracowały stałą formę *Tagfahrtów* związanych

¹ Zob. K. Orzechowski, *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa-Wrocław 1979, s. 17-18, 21-25.

z ich przynależnością do Hanzy. W początkach XIV w. pojawiły się zjazdy powszechne (z udziałem rycerstwa i duchowieństwa) poszczególnych terytoriów państwa, od połowy tego stulecia wykształciły się zgromadzenia ogólnostanowe o charakterze hołdowniczym. Po każdorazowym wyborze wielkiego mistrza, w XV w. zaczęły się zbierać *Tagfahrt*y z udziałem rycerstwa i miast, zaś od lat 30. XV w. stany pruskie uniezależniły się od władz zakonnych, ich reprezentacja stała się gwarantem przestrzegania przez Zakon układów z Polską. Równolegle pojawił się, choć słabszy, nurt konfederacyjny. Nurt ten uzyskał przewagę wobec nasilających się konfliktów w 1440 r.² Ostatecznie prowincja weszła w skład Korony na mocy przywileju inkorporacyjnego z 1454 r. i wojny 13-letniej z Zakonem Krzyżackim. Status prowincji i jej zasady ustrojowe wynikające z treści przywileju inkorporacyjnego były w Koronie wyjątkowe, ale dość często spotykane w Europie³, ta wyjątkowość dotyczyła zarówno przedmiotowego, jak i podmiotowego zakresu jego uregulowań. Jednocześnie jego przepisy były na tyle nieprecyzyjne, że pozwalały na daleko różniące się interpretacje poszczególnych z nich, co umożliwiało formułowanie zasad ustrojowych także w znaczeniu postulatycznym⁴.

Jednym z elementów przywileju była gwarancja dalszego funkcjonowania pruskiej reprezentacji stanowej, która powstała w czasach krzyżackich. Wedle jego treści wszystkie sprawy pruskie monarcha rozstrzygać miał „za wspólną radą radców tych ziem, duchownych i świeckich, szlachty i większych miast” (art. XI przywileju). Oznaczało to, że w sprawach najważniejszych, zwłaszcza podatkowych, decyzję podjąć musiało ogólne zgromadzenie stanów: Rada Pruska, szlachta w izbie drugiej, miasta w izbie osobnej. Podatki wymagały zgody wszystkich stanów, były wyłączone spod kompetencji sejmu walnego koronnego, a ich wydatkowanie należało do wyłącznej kompetencji monarchy. W mniej ważnych sprawach zdanie Prusaków artykułowała Rada Pruska składająca się z senatorów świeckich (wojewodów, kasztelanów, a później także podkomorzych, senatorów, duchownych (biskupi warmiński i chełmiński) i po 2 przedstawicieli wielkich miast pruskich – Torunia, Elbląga i Gdańska.

Od czasu wydania przywileju inkorporacyjnego do decyzji sejmu lubelskiego, a więc przez ponad stulecie ucierały się zarówno doktryna, jak i praktyka dotyczące realizacji poszczególnych postanowień przywileju w życiu codziennym⁵. Niezależnie

² Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569-1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji*, Toruń 1992, s. 24-33.

³ S. Salmonowicz, *Prusy Królewskie w strukturach Rzeczypospolitej (1569-1772)*, [w:] *Rzeczpospolita w XVI-XVIII wieku. Państwo czy wspólnota*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007, s. 16.

⁴ Polski tekst przywileju, zob. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*, red. K. Górski, Poznań 1949, s. 41-64. Omówienie i interpretacja tekstu doczekała się licznych opracowań zarówno polskich, jak i niemieckich, o różnej zresztą wartości.

⁵ Pierwszą formalnoprawną zmianę treści aktu inkorporacyjnego zawierał pokój toruński 1466 r., który wprowadził podział dawnego państwa zakonnego na dwie części: Prusy Królewskie i Prusy Zakonne, czego akt inkorporacyjny nie przewidywał. Drugą niesłychanie ważną i, jak się wydaje, niedocenianą zmianą była unifikacja prawa sądowego dokonana przez samych Prusaków, a usankcjonowana *post factum* przywilejem Kazimierza Jagiellończyka w 1467 r. Kolejną zmianą był

od zmian Prusy Królewskie miały status terytorium autonomicznego, a odrębności prawno-ustrojowe nadawały prowincji charakter średniowiecznego „kraju”⁶. Prusy Królewskie posiadały samodzielne zgromadzenie stanowe, własną monetę, własny skarb, pieczęć i herb⁷.

Kolejne zmiany zostały ustalone na sejmie lubelskim. Wydany 16 marca 1569 r. dekret unifikacyjny wyraźnie ograniczał wybujały samorząd pruski⁸. Po pierwsze, sejmik generalny prowincji stracił swoją pozycję wyraziciela interesów stanów pruskich, ponieważ większość szlacheckich członków jego izby wyższej (biskupi, wojewodowie i kasztelanowie) weszła w skład senatu, a szlachta w skład izby poselskiej sejmu walnego. Poza nawiasem ogólnopolskiej reprezentacji stanowej pozostały, w znacznym stopniu na własne życzenie, potężne miasta pruskie⁹. Sprawy prowincji przestały być przedmiotem osobnych rokowań z królem i były załatwiane na obradach sejmowych. W kompetencji sejmiku generalnego pozostały: lokalna administracja, sprawy wojskowe, uchwalanie partykularnych podatków i po części prowincjonalny wymiar sprawiedliwości. Sam dekret nazywany

układ Zygmunta Starego zawarty w 1512 r. w Piotrkowie z prezesem stanów pruskich, biskupem warmińskim Fabianem Luizjańskim. W zamian za uznanie swego stanowiska biskup zgodził się na ustalenie sposobu swoich następców. Przyjęto, że każdorazowo po śmierci biskupa kapituła warmińska przedstawiać będzie królowi listę kandydatów na ów wakat, a z niej król wybierze czterech kanoników – indygenów pruskich, albo monarszych synów lub braci. Z nich kapituła miała wybierać biskupa, którego król przedstawiał do confirmacji papieżowi. Następnie ustrój korygowały konstytucje pruskie z 1506, 1511 i z 1521 r. Najważniejszą była konstytucja z 1526 r. Zrównywała ona pozycję zjazdu stanów pruskich z sejmikami prowincjonalnymi Korony, z Rady Pruskiej tworzyła izbę wyższą sejmiku – senat. Podkreślała prawo króla do zwoływania obrad oraz wyznaczania ich miejsca i terminu, erygowała też w Prusach sejmiki wojewódzkie, które obligatoryjnie winny poprzedzać sejmik prowincjonalny; prawo ich zwoływania otrzymali wojewodowie, oni też wyznaczali miejsca i terminy obrad. W 1528 r. wprowadzono unię monetarną Korony i obu części Prus; *Corpus Iuris Polonici*, t. 3, wyd. O. Balzer, Kraków 1906, nr 2, s. 2-20; nr 79, s. 174-184; nr 247, s. 619-621; t. 4, nr 78, s. 232-239. Zob. też A. Szorc, *Dominium Warmińskie 1243-1772*, Olsztyn 1990, s. 84 i przytoczone tam przypisy, zwłaszcza przypis 35; J. Małek, *Próba likwidacji odrębności Prus Królewskich w roku 1530*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, „Historia” 1973, t. IX, z. 58, s. 145-157.

⁶ Elementy odrębności to: zasada nienaruszalności terytorialnej, nadawania godności i urzędów wyłącznie indygenom, zapewnienie wewnętrznego wymiaru sprawiedliwości, ustalenie zasady, że podatki mogą być nakładane tylko za zgodą poddanych, zapewnienie swobodnego obiegu towarów i zniesienie granic celnych i brak oraz postanowienia dotyczące miar i wag; K. Górski, *Problematyka dziejowa Prus Królewskich (1446-1772)*, „Zapiski Historyczne” 1963, t. 28, z. 2, s. 160 i n.; *Historia Pomorza*, t. II. *Do roku 1815*, cz. I. (1464/66-1648/57), red. G. Labuda, Poznań 1976, s. 45-49. O definicji pojęcia kraju i jego ewolucji, zob. K. Orzechowski, *Ogólnośląskie...*, s. 47-52.

⁷ S. Salmonowicz, *op. cit.*, s. 161.

⁸ Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300.29/17, k. 1030-1033, *Copia Decreti Regni Interpretationem Privilegii Incorporationis Terrarum Prussia*.

⁹ Zob. K. Grzybowski, *Teoria reprezentacji w Polsce epoki odrodzenia*, Warszawa 1959, s. 111-120. Sprawa zasiadania wielkich miast pruskich w senacie koronnym była przedmiotem obrad wcześniejszych sejmów egzekucyjnych, zob. W. Szczuczko, *Sejmy koronne 1562-1564 a ruch egzekucyjny w Prusach Królewskich*, Toruń 1994, s. 58-69; zob. też Z. Naworski, *Rola Torunia w życiu parlamentarnym i publicznym Prus Królewskich oraz Rzeczypospolitej*, [w:] *Historia Torunia*, t. II, cz. II, red. M. Biskup, s. 100, 103-104, 110, a zwłaszcza s. 112 i 114.

przesadnie unifikacyjnym był kolejnym etapem procesu integracyjnego, który trwał nadal¹⁰.

Niezależnie od postępującej polonizacji prowincji, charakteryzującej się stopniowym upodobnieniem jej ustroju z innymi ziemiami Rzeczypospolitej, zachowała ona swój pograniczny charakter i wiele odrębności¹¹.

Jest dość dyskusyjne, czy rzeczywiście do owych odrębności świadczących o kresowości prowincji można też zaliczyć reprezentację stanową, czy szerzej – system pruskich zgromadzeń stanowych. O odrębnej organizacji i funkcjonowaniu pruskiego sejmiku generalnego można rzeczywiście mówić na pewno do końca XVII w., po czym w stopniu raczej niewielkim odbiegała ona od stanu w innych ziemiach Rzeczypospolitej. Było to nie tyle wynikiem zmian zachodzących w Prusach Królewskich, ile ewolucji ustroju pozostałych ziem Rzeczypospolitej w kierunku coraz wyraźniejszej „federalizacji”, a następnie anarchizacji ustroju¹². Mozaika sejmików szlacheckich polsko-litewskiego państwa była bowiem tak bogata i urozmaicona, że oryginalne rozwiązania przyjmowane przez szlachtę w różnych terytoriach Rzeczypospolitej (np. na Mazowszu) w zakresie organizacji i funkcjonowania systemu sejmikowego nie były niczym nadzwyczajnym. Niemal wszędzie można dostrzec w organizacji i funkcjonowaniu najpierw sejmików prowincjonalnych, a później wojewódzkich rysy oryginalne, pozwalające na wskazanie różnorodnych odstępstw od „modelu idealnego” sejmiku szlacheckiego w Koronie, na Litwie czy na Rusi.

¹⁰ W 1585 r. szlachta pruska przystąpiła do trybunału Koronnego; w 1589 r. usankcjonowała to konstytucja sejmowa; miasta pozostały przy sądownictwie własnym. W 1598 r. została przyjęta jako prawo ziemskie korektura pruska. Nieco wcześniej, bo w 1581 r. przyjęto polski system podatkowy. W tym samym mniej więcej czasie pojawiły się sejmiki powiatowe, kończąc w ten sposób proces przekształceń ustrojowych Prus Królewskich; *Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzko, t. II, Petersburg 1859, s. 281, p. 25 *Przystąpienie do Trybunału Ziem Pruskich*; szeroko o sejmikach powiatowych, zob. Z. Naworski, *Sejmik generalny...*, s. 56-60.

¹¹ Do odrębności pruskich należałoby zaliczyć: odrębności gospodarcze (własność ziemska – bez Warmii – prawie 51% królewszczyzny, własność kościelna – prawie 13%, szlachecka – 25%, miejska – 10%); społeczne (ludności miejskiej w XVI w. było ponad 36%, po czym stopniowo się zmniejszała do 25% w drugiej połowie XVIII w., dokładnie odwrotna tendencja następowała w Koronie, gdzie stopniowo zwiększała się liczba ludności miejskiej – do 25% w drugiej połowie XVIII w.; ludność wiejska ponad 63%, przyrost o prawie 55%; przyrost ludności w prowincji XVI-XVIII w. – 33%, w Koronie – 58%); wyznaniowe (40% mieszkańców przyjęło protestantyzm, ale sytuacja była płynna wobec rekonwersji szlachty w XVII w.) i etniczne (duży, choć nieokreślony odsetek ludności niemieckiej, zwłaszcza w dużych miastach). Do odrębności ustrojowych należały: odrębna organizacja i działalność sejmiku generalnego; indygenat pruski; przywileje wojskowe; odmienności w organizacji administracji, sądownictwa i podziału terytorialnego; równouprawnienie wyznaniowe luteran i katolików, tolerancja religijna (z wyjątkiem arian); partykularne uprawnienia podatkowo-celne; własne prawo sądowe, odmienne regulacje prawne obowiązujące w czasie *interregnum*, uprzywilejowanie języka niemieckiego, pieczęć pruska i status Warmii.

¹² Pisał o tym S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego t. DCCXX, „Prace Prawnicze” 1984, z. 110, *passim*. Postawił on kontrowersyjną tezę, że Rzeczypospolita w XVII w. była federacją województw. Por. moje uwagi polemiczne: Z. Naworski, *Uwagi o roli prowincji pruskiej w strukturze federacyjnej Rzeczypospolitej w XVII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1988, t. 43, z. 1-2, s. 131-142.

Tym niemniej należy zauważyć, że zarówno w organizacji, jak i funkcjonowaniu sejmiku generalnego Prus Królewskich występowały wyraźne cechy specyficzne niespotykane na terenie innych ziem polsko-litewskiego państwa.

Zacznijmy od jego organizacji. Pierwsze miejsce na terenie prowincji przypadało biskupowi warmińskiemu noszącemu tytuł prezesa ziem pruskich. Z urzędu przewodniczył on sejmikowi generalnemu, przyjmował i rozsyłał ekspedycję sejmikową przesłaną z kancelarii koronnej, uzgadniał terminy sejmików posejmowych i odpowiadał za ekspedycję pism z nimi związaną, przewodniczył prowincji w czasie bezkrólewia.

Sejmik był dwuizbowy – rozwiązanie oryginalne wzorowane raczej na sejmie walnym niż innych sejmikach prowincjonalnych. Izbę wyższą stanowił senat pruski, w skład którego wchodziło 17 senatorów pruskich reprezentujących: duchowieństwo – biskupi warmiński i chełmiński, stan szlachecki: wojewodowie chełmiński, malborski i pomorski, kasztelanowie – chełmiński, elbląski i gdański, podkomorzowie – chełmiński, malborski i pomorski. Było to koło „senatorów starszych”. Koło „senatorów młodszych” stanowili reprezentanci wielkich miast pruskich, których było 6, po 2 z każdego z nich; zasadą było, że byli to burmistrz i rajca.

Podział na koła był sztuczny, ponieważ wszyscy senatorowie obradowali razem; obradom przewodniczył biskup warmiński. A gdy był nieobecny, wówczas zastępował go senator najstarszy rangą. Senator nie mógł być reprezentowany przez pełnomocnika¹³. Wobec regularnej absencji senatorów szlacheckich problemem stało się *quorum* wystarczające do prowadzenia obrad; próby jego formalnego ustalenia skończyły się niepowodzeniem – o ważności obrad zdecydowano *ad hoc*, np. sejmik malborski otwarty 15 grudnia 1672 r. obradował w obecności jednego wojewody i przedstawicieli Elbląga¹⁴.

Senatorowie szlacheccy występowali na obradach we własnym imieniu, reprezentanci miast początkowo występowali w imieniu swoich mocodawców, czyli rad miejskich; instrukcje przez nich otrzymywane były bardzo szczegółowe. Dodatkowo wielkie miasta reprezentowały interesy i stanowisko małych miast, jeżeli na sejmiku były nieobecne. Od 1662 r., kiedy małe miasteczka zostały na stałe usunięte z izby poselskiej, pełnomocnictwo to nabrało charakteru stałego.

Rola miast w obradach była znacznie poważniejsza. W Toruniu mieściło się archiwum stanów pruskich, z którego sekretarz toruński wyciągał na potrzeby stanów odpowiednie dokumenty. Elbląg był strażnikiem pieczęci Prus Królewskich, jego przedstawiciele przywozili każdorazowo pieczęć, bez przyłożenia której dokumenty traciły charakter aktów publicznych¹⁵. W obradach brali też udział

¹³ W praktyce pełnomocników traktowano różnie. Czasami pozwalano im na udział w obradach, ale usuwano ich na czas wotowania, czasami zezwalano wyłącznie na przysłuchiwanie się wotom senatorskim, czasami zgadzano się na ich wotowanie, ale dopiero po wszystkich senatorach szlacheckich; Z. Naworski, *Sejmik generalny...*, s. 103-105.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Gdańsku 300.29/241, *Nuclei recessum*, k. 16, 281v.

¹⁵ J. Gerlach, *Elbląg strażnikiem pieczęci Prus Królewskich (1503-1772)*, „Rocznik Elbląski” 1963, t. 2, s. 128-139.

sekretarze miejscy (jako służba „techniczna”), którzy sporządzali recesy. W rezul-tacie cała dokumentacja sejmikowa znajdowała się w ręku wielkich miast, które potrafiły to wykorzystać, stosując różne manipulacje¹⁶.

Wyraźnie dają się zauważyć dwie szczególne cechy odróżniające ten skład na tle innych sejmików prowincjonalnych Rzeczypospolitej. Pierwszą jest oczywiście fakt zaliczenia mieszczan do grupy senatorów; co prawda wszyscy obywatele miejscy Torunia i Gdańska mieli status równy szlachcie¹⁷, ale mieszkańcy Elbląga już nie, a poza tym mieszczaństwo nie posiadało przecież praw politycznych (poza Prusami). Po drugie, zwraca uwagę wysoka pozycja podkomorzych; urząd ten był co prawda uznany za ziemski dygnitariat, ale do statusu senatorskiego było mu jednak daleko¹⁸.

Izba niższa zwana poselską także była niejednorodna. Składała się z kół: szlacheckiego i mieszczańskiego. W skład koła szlacheckiego wchodziłi posłowie z partykularzy; czasami – szlachta przybyła osobiście. Kołu poselskiemu przewodniczył marszałek. Koło mieszczańskie tworzyli reprezentanci 27 małych miasteczek królewskich¹⁹; przewodniczył mu przedstawiciel Malborka. Aby obrady izby były ważne, ukonstytuować się musiały oba koła. Koło małych miasteczek w praktyce miało niewielkie znaczenie, sejmik obradował także wtedy, gdy ich przedstawiciele nie przybyli na obrady. W obradach koła szlacheckiego musieli uczestniczyć przedstawiciele wszystkich 3 województw, po drugie – koło musiało wybrać marszałka, choć do początków XVII w. nie odgrywał on zbyt wielkiej roli. Przy wyborze marszałka stosowano zasadę alternaty – po kolei izbie przewodniczyć powinien reprezentant każdego z województw; zasada ta nie była jednak sformalizowana. Przy wyborze obowiązywał *consensus*²⁰.

Szlachecki skład izby był niejednorodny i ewoluował. Szlachta trzech województw uczestniczyła w obradach bądź bezpośrednio, bądź przez posłów wybieranych na forum partykularzy, zdarzały się też składy mieszane. Od połowy XVII w. próbowano wprowadzić zakaz przybywania wprost na obrady bez uprzedniego wyboru na sejmikach partykularnych, ale uregulowano tę sprawę dopiero na sejmie walnym delegacyjnym 1767/1768 r. – ustalono wtedy, że każdy powiat ma prawo

¹⁶ Zob. S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696-1772*, Olsztyn 1981, s. 118-122.

¹⁷ *Volumina Legum*, t. III, konstytucja sejmu warszawskiego 1627 r., *Miasto Toruń y Gdańsk*, s. 265, p. 24.

¹⁸ Zob. Z. Góralski, *Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 2000, s. 102-104.

¹⁹ Były to: Brodnica, Golub, Grudziądz, Kowalewo, Lidzbark Welski, Łasin, Nowe Miasto i Radzyń z województwa chełmińskiego; Malbork, Dzierżgoń (Kiszpork), Nowy Staw (Nytych), Sztum i Tolkmicko z województwa malborskiego i Białobór (Baldenburg), Chojnice, Czarne (Hammersztyn), Człuchów, Debrzno (Frydląd), Gniew, Kościerzyna, Nowe, Puck, Skarszewy, Starogard, Świecie, Tczew i Tuchola z województwa pomorskiego. Poza sejmikiem znalazły się miasta biskupie z Warmii (było ich 13, tylko Braniewo jako jedyne wchodziło w skład tego gremium do 1612 r.), Chełmno, Chełmża, Kurzętnik, Lubawa i Wąbrzeźno – należące do biskupa chełmińskiego oraz Hel należący do Gdańska; M. Biskup (oprac. zbior. przy współud. L. Koca), *Atlas historyczny Polski. Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 1961, s. 66-75; A. Szorc, *op. cit.*, s. 264, tab. 3.

²⁰ Z. Naworski, *Sejmik generalny...*, s. 115-120.

wysłania na sejmik generalny 8 posłów²¹, w rezultacie koło poselskie liczyłoby 184 osoby; nie miało to praktycznego znaczenia, ponieważ po sejmie delegacyjnym nie odbył się już żaden sejmik generalny. W wypadku nieobecności szlachty z jednego lub nawet dwóch województw do lat 80. XVII stulecia uczestnicy obrad reagovali na tę sytuację elastycznie – uznawano niemal zawsze priorytet interesu prowincji – w razie konieczności prowadzono obrady, w wypadku jej braku generał limitowano. W okresie późniejszym zmieniło się nastawienie szlachty do tego problemu i w przypadku nieobecności posłów z choćby jednego z partykularzy obrady limitowano. Liczba uczestników obrad jest praktycznie nie do ustalenia – wahała się ona w granicach nawet od kilku do kilkuset uczestników, zwłaszcza że zdarzały się przypadki, iż wraz z posłami na obrady przyjeżdżała też szlachta bez mandatów²².

Najmniej ważnym elementem sejmiku byli przedstawiciele małych miasteczek. Prawo ich uczestnictwa w obradach było oparte na zwyczaju umocnionym później sejmikowymi *laudami*²³.

Początkowo brak było sformalizowanego porządku obrad, decydował zwyczaj, ale powodowało to bezustanne spory. Nie zakończyły się one i później, choć na sejmiku toruńskim św. Michała w 1647 r. przy udziale monarchy został opracowany regulamin i zasady obrad w postaci ordynacji Władysława IV²⁴.

Zwoływać sejmik generalny mógł król, prezes stanów pruskich, wojewoda, do XVII w. zbierały się też sejmiki z mocy prawa w stałych terminach i miejscach. Obecność na obradach nie była obowiązkowa. W otwarciu sejmiku uczestniczyli wszyscy zgromadzeni zebrani w jednym pomieszczeniu. Przyjmowano wówczas w sposób ceremonialny posła monarchy i czytano pisma oficjalne do stanów, w tym program obrad. Odprowadzenie posła do jego kwatery kończyło pierwszy dzień obrad. Drugi dzień obrad rozpoczynano w izbach rozłączonych, w izbie poselskiej wybierano marszałka, szlachta uzgadniała instrukcje przywiezione z sejmików partykularnych, potem wysłuchiwała stanowiska małych miast. W izbie wyższej senatorowie według kolejności zasiadania wotowali na temat poszczególnych kwestii będących przedmiotem obrad; izby komunikowały się poprzez deputatów, czasami posłowie najpierw przysłuchiwali się wotom senatorskim, a dopiero później rozpoczynali własne obrady. Dzień ten winien się skończyć uzgodnieniem stanowisk każdej z izb. Trzeciego dnia obradowano razem. Marszałek poselski przedstawiał wówczas stanowisko izby niższej, a następnie przystępowano do

²¹ *Volumina Legum*, t. VII, konstytucja *Porządek seymikowania...*, s. 294.

²² Najmniejsza liczba posłów, którą dało się ustalić na sejmiku, który się odbył, to 15 osób na sejmiku malborskim 26 kwietnia 1650 r.; Archiwum Państwowe w Toruniu, VII/29, reces sejmiku, k. 327-328.

²³ Np. *laudum* sejmiku w Chełmnie 10 lutego 1621 r.; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, kopiariusze akt sejmiku generalnego ziem pruskich 1599-1769, rkps 975, s. 437-439.

²⁴ *Ordinatio Consiliorum in Conventum Terrarum Prussiae generali a statibus et ordinibus iuneundorum, sancita a Serenissimo Poloniarum Rege Vladislao IV*, wyd. S.L. Geret (b.m.w.) 1766, Książnica Toruńska, starodruki, sygn. 101730. Na temat treści ordynacji i przebiegu obrad szerzej: Z. Naworski, „Pacyfikacyjne” sejmiki generalne Prus Królewskich za panowania Władysława IV Wazy, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne*, z. 181, „Prawo” 1988, t. XXVI, s. 36-39.

przyjęcia uchwał w ten sposób, że musiały one uzyskać powszechny *consensus*. Ostateczną treść konkluzji formułował przewodniczący obrad, czyli prezes stanów pruskich, a w razie jego nieobecności najstarszy rangą szlachecki senator pruski. Brak porozumienia kończył obrady bezowocnie, a sporne kwestie przedstawiano do rozstrzygnięcia królowi na najbliższym sejmie walnym²⁵.

Kompetencje sejmiku generalnego nigdy nie zostały formalnie określone. Generalnie należała do nich przede wszystkim obrona praw i przywilejów pruskich, co zresztą podlegało bardzo różnorodnej interpretacji. W praktyce najważniejszą kwestią były sprawy podatkowe – z jednej strony kontestowano często żądania podatkowe sejmów walnych, z drugiej zaś toczono nieustanne spory o wysokość obciążeń podatkowych szlachty i mieszczaństwa, a dodać należy, że sejmik wyznaczał poborców podatkowych, rozpisywał pożyczki oraz uwalniał od płacenia podatków. Żywą dyskusję budził też problem ceł, ich podnoszenia i budowy nowych komór celnych, dbano również o jakość monety. Do końca XVI w. sejmik odgrywał także ważną rolę jako trybunał apelacyjny prowincji, stanowiąc jedyną instancję apelacyjną od wyroków sądów ziemskich, a i później aż do połowy XVII w. konkurował z Trybunałem Koronnym; do końca istnienia prowincji w pełnym składzie jako instancja sądowa orzekał karę banicji. Miał też pełną władzę na terenie Prus Królewskich w czasie *interregnum* w dobie wolnych elekcji. Kompetencje związanych z wyborem czy mianowaniem urzędników miał niewiele, zatwierdzał jedynie wybór posłów na sejmy walne dokonany na partykularzach. Nie ulega jednak wątpliwości, że najwięcej czasu poświęcano na obradach obronie rzekomo naruszanych przez władze centralne praw i przywilejów prowincji, a przede wszystkim sporom między szlachtą i miastami²⁶.

Natomiast sejmiki partykularne, wojewódzkie i powiatowe w województwie pomorskim nie odbiegały ani składem, ani strukturą, ani trybem obrad od innych sejmików Rzeczypospolitej.

Znacznie bardziej skomplikowana sytuacja występowała na Śląsku, który dzielił się od czasów statutu Krzywoustego na księstwa²⁷, a podział ten był frustrująco zmienny zarówno co do liczby księstw, jak i ich statusu ustrojowo-

²⁵ Z. Naworski, „Pacyfikacyjne” sejmiki..., s. 38.

²⁶ Z. Naworski, *Sejmik generalny...*, s. 66-73.

²⁷ W 1527 r. księstwa dziedziczne były 3, księstw lennych – 8, wolnych państw – 4. W 1600 r. było na Śląsku 7 księstw dziedzicznych, w 1614 r. – 6, w 1622 r. – 5, w 1624 r. – 4, w 1627 r. – 3, w 1634 r. – 4, w 1637 r. – 6, w 1641 r. – 5, w 1653 r. – 6, w 1664 r. – 5, w 1675 r. – 8. Księstw lennych w 1600 r. było 6 (wraz z księstwem biskupim nysko-otmuchowskim, które było „pod protekcją” króla Czech, z wyjątkiem jednak weichbildu grodkowskiego, który był lennem i biskupi musieli zeń składać hołd), w 1612 r. – 7, w 1614 r. – 8, w 1624 r. – 9, w 1627 r. – 10, w 1634 r. – 9, w 1637 r. – 7, w 1639 r. – 6, w 1641 r. – 7, w 1653 r. – 6, w 1663 r. – 5, w 1664 r. – 6, w 1672 r. – 7, w 1675 r. – 6, w 1682 r. – 7, w 1684 r. – 6, w 1697 r. – 5, w 1772 r. – 6. Wolne państwa na początku XVII w. były 4, w 1616 r. – 5, w 1697 r. – 6; K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005, s. 107; *idem*, *Kurie śląskiego sejmku w XVII i w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1978, R. XXXIII, nr 3, s. 313-314.

-prawnego²⁸. W XVI i XVII w. doszły jeszcze do tego wolne państwa stanowe; pojawiły się one u schyłku panowania Macieja Korwina (panował na Śląsku w latach 1470-1490), za Władysława Jagiellończyka ustalili się ich status prawny²⁹. Były to terytoria wyodrębnione ze struktury księstw, które powstały w wyniku wykupu tych terytoriów od króla lub książąt śląskich, stanowiące własność alodialną i zrównane z księstwami pod względem ustrojowo-prawnym, ale bez prawa używania przez ich właścicieli książęcych tytułów. Od 1504 r. mieli prawo zasiadania w kurii książąt, po książętach z jednym wotum. W XVI w. istniały 4 wolne państwa stanowe: sycowskie (1498)³⁰, żmigrodzkie (1492), pszczyńskie (1517) i milickie (1521). W 1697 r. dołączyły do nich państwo siedlisko-bytomskie i państwo bytomskie na terenie Górnego Śląska, wreszcie w 1741 r. powstało państwo goszczańskie³¹.

Ten niesłychanie skomplikowany podział terytorialny każe postawić pytanie, które z terytoriów Śląska należałoby porównać z Prusami Królewskimi – czy cały Śląsk, czy poszczególne księstwa, a nawet ze względu na ich status ustrojowo-prawny także wolne państwa stanowe? Odpowiedź nie wydaje się jednoznaczna. Kazimierz Orzechowski w swojej monografii o śląskich zgromadzeniach stanowych nie daje jasnej odpowiedzi. Z jednej bowiem strony sugeruje, że Śląsk miał status „kraju”, a więc jego status był porównywalny ze statusem prowincji pruskiej, z drugiej zaś porównuje sejmy śląskie z parlamentem angielskim czy sejmem walnym Rzeczypospolitej szlacheckiej³². Nie wypowiada się w tej kwestii w swoich licznych publikacjach Marian J. Ptak. Pozostaje więc, poza bardziej szczegółowym opisem ogólnostanowych zgromadzeń śląskich, zarysowanie całego systemu występującego na tym terytorium. Wydaje się jednak, że status „kraju” dotyczył przede wszystkim całego Śląska. Co do poszczególnych księstw, a tym bardziej wolnych państw wchodzących w skład całego śląskiego terytorium, trudno o stanowisko jednoznaczne przede wszystkim z powodu ich dużego zróżnicowania terytorialnego – o ile największe status „kraju” w zasadzie w pewnych okresach swego istnienia osiągały, o tyle te małe, a także wolne państwa stanowe były swoistymi „kraikami”, jak Prusacy nazywali biskupią Warmię z jej odrębnościami w ramach prowincji.

²⁸ Zob. K. Orzechowski, *Historia ustroju...*, s. 20-23, 48-59, 103-107, 177-180. Klasycznym przykładem nieustannych zmian, podziałów, połączeń itd. jest księstwo głogowskie, zob. M. Ptak, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początków XIV w. do 1742 r.* (cyt. dalej: *Głogów*), Wrocław 1991, s. 15-28.

²⁹ Zob. M. Ptak, *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, Acta Universitatis Wratislaviensis (cyt. dalej: AUWr.) No 1477, „Prawo” 1993, t. CCXXII, s. 79-102.

³⁰ Zob. M.J. Ptak., *Ordynacja ziemna wolnego państwa sycowskiego*, AUWr. No 823, „Prawo” 1986, t. CXXXVII, s. 99-118.

³¹ Na Górnym Śląsku powstały ponadto stanowe państwa mniejsze powstałe w wyniku wydzielania ich obszarów z księstw lub wolnych państwa, ale nie były wyodrębnione pod względem prawnoustrojowym, ich posiadacze byli podporządkowani staroście generalnemu i nie posiadali wotum w zgromadzeniach stanowych. Należały do nich: Wodzisław, Bielsko, Frydek, Skoczów ze Strumieniem, Międzybórz, Olbrachcice i Ściborzyce Małe, Bohumin i Sułów.

³² K. Orzechowski, *Ogólność Śląskie...*, s. 354, 357.

Początki wyglądały tak samo jak w Prusach – zgromadzenia przedstanowe w postaci *consilium* obejmujących rycerstwo i miasta pojawiły się w XIII w., ograniczały się one do pojedynczych księstw, które były wtedy samodzielnyimi bytami politycznymi z patrymonialną władzą książąt piastowskich; równolegle z nimi pojawiły się zjazdy książąt śląskich organizowane już w latach 20. XIV stulecia w różnych konfiguracjach: samych książąt kilku linii, książąt z jednej linii, książąt i miast z jednego lub kilku księstw czy wreszcie zjazdy miast, ziemian i książąt³³. W XIV i XV w. jako reprezentacja stanowa pojawiły się liczne konfederacje wykraczające już swoim zasięgiem poza jedno księstwo – największymi z nich były te związane przez lennych książąt śląskich, ale były też konfederacje stanów księstw dziedzicznych (szlachty i miast)³⁴, za panowania Macieja Korwina pojawiły się zwoływane przez króla sejmy ogólnos Śląskie oraz zjazdy przedstawicieli miast z księstw dziedzicznych³⁵. Od czasów panowania Habsburgów (1526 r.) system śląskich zgromadzeń stanowych charakteryzowała względna stabilizacja. Śląsk stał się wówczas krajem Korony Królestwa Czeskiego z sejmem jako jedynym uchwałodawczym zgromadzeniem stanowym oraz kilkoma organami pomocniczymi. Ostatni etap związany ze śląską reprezentacją stanową to okres habsburskiej monarchii absolutnej (1629-1740)³⁶.

System śląskich zgromadzeń stanowych był niesłychanie urozmaicony i obejmował kilkanaście co najmniej różnorodnych form stanowych obrad. Tu scharakteryzujemy krótko tylko najważniejsze z nich.

Sejm śląski działał od połowy XVI w. do 1740 r.; za Jagiellonów zbierał się często samorzutnie, co zablokował w 1536 r. Ferdynand Habsburg, w konsekwencji pojawiły się formy zastępcze i oboczne o podobnych jak sejm kompetencjach i roli³⁷.

W czasie względnej stabilizacji struktur składał się z trzech kurii. W skład kurii książąt i panów wchodził książęta lenni oraz wolni panowie stanowi. Udział w obradach tej kurii miał charakter osobisty, można było wysłać swego pełnomocnika. Skład liczbowy tej kurii był płynny i zależał od podziałów tego terytorium; frekwencja z reguły była słaba. Wota, czyli głosowanie były wirylne, chyba że dane terytorium reprezentowała więcej niż jedna osoba (co się czasem zdarzało), wówczas mieli oni *votum collectivum*; podobnie rzecz się miała z wolnymi

³³ Szerzej na ten temat, zob. M. Ptak, *Zjazdy książąt śląskich z 1327 roku*, AUWr. No 3674, „Prawo” 2015, t. CCCXIX, s. 85-98; *idem*, *Zjazd książąt śląskich z 1329 roku*, AUWr. No 3741, „Prawo” 2016, t. CCCXXI, s. 115-138; *idem*, *Zjazdy książąt śląskich w 1331 roku*, AUWr. No 3799, „Prawo” 2017, t. CCCXXIV, s. 67-88; *idem*, *Zjazdy książąt i stanów Śląska w latach 1332-1335*, AUWr. No 3864, „Prawo” 2018, t. CCCXXV, nr 325, s. 73-90.

³⁴ Zob. M. Ptak, *Związek miast Księstwa Opolskiego i Wieluńskiego z 1384 roku*, AUWr. No 2616, „Prawo” 2004, t. CCLXXXVIII, s. 103-116; *idem*, *Konfederacja miast Księstwa Głogowskiego z 1310 roku*, [w:] *Pro memoria. Księga dla uczczenia pamięci profesor Krystyny Kamińskiej*, red. A. Gaca, Toruń 2013, s. 501-519.

³⁵ Klasyfikację 9 rodzajów zjazdów tylko do połowy XV w. przedstawił K. Orzechowski, *Ogólnos Śląskie...*, s. 129-130.

³⁶ K. Orzechowski, *Historia ustroju...*, s. 38-39, 78-81, 86-90, 128-137, 204-215.

³⁷ K. Orzechowski, *Sejm stanowy śląski*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2006, s. 799.

panami, którzy co prawda wotowali osobiście, ale razem dysponowali jednym wotum kolektywnym. Zabieranie głosu i wotowanie zależało od kolejności zasiadania – pierwsze miejsce było zarezerwowane zawsze dla biskupa wrocławskiego, dalsza kolejność początkowo była zmienna i zależała od różnych okoliczności, od XVII w. zależała od starszeństwa inwestytury linii lub rodu. W łonie kurii uchwały zapadały większością głosów – konkluzję formułował biskup wrocławski, który kurii przewodniczył³⁸.

Drugą kurię tworzyło rycerstwo dziedzicznych księstw Korony, skład kurii był przedstawicielski – na obrady sejmu delegowała swoich posłów szlachta każdego księstwa, poza szlacheckimi posłami wszedł do niej po 1526 r. Wrocław. Liczba posłów z każdego księstwa nie była ustalona – do XVII stulecia wysyłano ich od 1 do 3, potem ustaliła się liczba 2 posłów. Posłem mógł być także duchowny jako przedstawiciel korporacji (np. klasztoru), ale tylko z tytułu posiadania dóbr ziemskich na prawie rycerskim. Tu też obowiązywał porządek zasiadania: pierwsze miejsce zajmował poseł księstwa świdnicko-jaworskiego, który przewodniczył obradom, drugie było księstwo głogowskie, ostatni był Wrocław. Wewnątrz kurii obowiązywała zasada większości głosów, sama kuria miała jedno wotum kurialne, a formułował je przewodniczący kurii³⁹.

Trzecią kurię tworzyły miasta księstw dziedzicznych, w zasadzie nie wchodziły w jej skład miasta księstw lennych i miasta prywatne. Brak jednak zupełnej pewności co do składu tej kurii, zwłaszcza że występowały tu na przestrzeni ponad 200 lat wyraźne zmiany. Przede wszystkim były to wszystkie miasta weichbildowe w księstwach wrocławskim, świdnicko-jaworskim i głogowskim, w innych księstwach prawo do zasiadania w kurii miały tylko niektóre miasta. Generalna reguła – jak się wydaje – polegała na tym, że miejsce w trzeciej kurii znalazły wszystkie miasta weichbildowe księstw, które były dziedziczne w okresie kształtowania się sejmu, w tych, które stały się dziedziczne później, czyli od XVI w. takiego automatyzmu już nie było. Od XVI w. sytuacja się zmieniła – z jednej strony ograniczono liczbę miast z dawniejszych księstw dziedzicznych, z drugiej zaś prawa te uzyskały inne miasta, choć niektóre na zasadzie alternaty jak Opole z Raciborzem, Namysłów ze Środą Śląską czy Wołów z Oławą; po przejściu Wrocławia do kurii rycerstwa przewodniczyła jej Świdnica, która jako jedyna wysyłała dwóch posłów. Miasta wewnątrz kurii przyjmowały uchwały większością głosów, cała kuria miała jeden głos⁴⁰.

Teoretycznie wotum każdej kurii miało tę samą wartość. Niezależnie jednak od sposobu wotowania rozstrzygające znaczenie miało stanowisko pierwszej kurii; jej wotum decydowało o treści późniejszej ostatecznej uchwały. Wota pozostałych

³⁸ Szerzej na ten temat, zob. K. Orzechowski, *Kurie śląskiego sejmu...*, s. 314-321; *idem*, *Ogólnośląskie...*, s. 222-228.

³⁹ Szerzej na ten temat, zob. K. Orzechowski, *Kurie śląskiego sejmu...*, s. 324-328; *idem*, *Ogólnośląskie...*, s. 229-233.

⁴⁰ Szerzej na ten temat, zob. K. Orzechowski, *Kurie śląskiego sejmu...*, s. 328-331; *idem*, *Ogólnośląskie...*, s. 234-237.

kurii w zasadzie ustosunkowywały się do tego wotum, czasami je nieznacznie modyfikując.

Dodatkowo już w drugiej połowie XVI w. pojawiło się czwarte wotum, z biegiem czasu coraz bardziej zyskujące na znaczeniu, czyli *votum conclusivum* starosty generalnego⁴¹.

W obradach sejmu brało udział: w kurii I – od 8 do 14 uczestników, w kurii II – od 9 do 19 osób, w kurii III – od 5 do 9 uczestników. Ogólna liczba przybywających na obrady wahała się między 27 a 39 osobami⁴².

W XVII w. pojawiły się zjazdy ogólne, które choć miały taki sam skład, wewnętrzną organizację i sposób działania, to były zwoływane przez monarchę lub zbierały się za jego zgodą. Ponadto monarcha nie wysyłał na nie komisarzy i nie przysyłał na nie propozycji, nie można było na nich uchwalać podatków i innych świadczeń na rzecz Korony. Wreszcie przedmiot ich obrad był z góry konkretnie oznaczony. Z reguły były one zwoływane dla uchwalania ważnych aktów normatywnych czy innych ważnych dziedzin: wojskowych, skarbowych itp. Oczywiście elastyczność rozmaitych zgromadzeń stanowych charakteryzowała możliwość przekształcenia ich w inne, np. w sejm.

Drugim rodzajem zgromadzenia odmiennym od sejmów były zgromadzenia trybunalskie, bo odbywały się one w terminach obrad trybunału. Formalnie ich skład, organizacja i sposób działania były takie same jak sejmów czy zjazdów ogólnych, w praktyce jednak przez długie okresy nie przyjeżdżała na nie szlachta księstwa świdnicko-jaworskiego, potem także miasta tego księstwa, również stany opawskie przez dziesięciolecia były nieobecne. Często zjawiskiem była też absencja i innych stanów, przede wszystkim głogowskich. Zgromadzenia trybunalskie rozpoczynały się po zakończeniu sesji trybunału – na wezwanie starosty generalnego stany dyskutowały nad przedstawionymi im przez niego problemami. Brak wszystkich uczestników powodował, że zajmowano się na nich raczej sprawami drugorzędnymi wewnątrzkrajowymi i wewnątrzstanowymi o charakterze wykonawczym. Były to jedyne zgromadzenia zbierające się z mocy prawa i w ustalonych terminach.

Ostatnim tego typu zgromadzeniem były zjazdy dla odbioru rachunków. Pojawiły się równoległe z sejmem śląskim, stanowiąc jego emanację powołaną dla kontroli zebranych podatków. Ich skład był wyłącznie przedstawicielski, czyli uczestniczyli w nich wyłącznie posłowie. Z biegiem czasu zaczęły pełnić także funkcje uchwałodawcze. W XVII stuleciu termin ich zwoływania ustalił się na 2 tygodnie przed wiosenną sesją trybunalską. W czasie obrad najpierw kontrolowano rachunki, co kończyło się uchwałą, a następnie udzielano absolutorium stanowym urzędnikom skarbowym, co stanowiło w istocie wnioski przedkładane do zatwierdzenia sejmowi, zjazdowi ogólnemu lub trybunalskiemu. Następnie podejmowano obrady skutkujące uchwałami w szczegółowych sprawach przedstawianych przez Generalny Urząd Podatkowy.

⁴¹ K. Orzechowski, *Ogólnośląskie...*, s. 239-243.

⁴² *Ibidem*, s. 262.

Do zgromadzeń zastępczych należał funkcjonujący od 1662 r. konwent, czyli organ obradujący nieprzerwanie – sejm istniał formalnie nadal, ale jego obrady zostały wplecione w prace tego nowego organu. Nie różnił się on od sejmu poza tym, że posiadał skład wyłącznie poselski. Ponadto od schyłku XVII w. poza jego składem znalazł się Urząd Zwierzchni. W działalności konwentu bardzo wyraźnie rozdzielono czynności należące do kompetencji sejmu oraz pozostałe zaliczane do kompetencji konwentu.

Zgromadzeniami zastępczymi były także w pewnym sensie zgromadzenia (nazwane przez K. Orzechowskiego częściowymi), na których zbierały się stany tylko niektórych księstw śląskich. Zgromadzenia takie odbywały się w ramach obrony krajowej. W jej ramach Śląsk został podzielony na „kwartały” obejmujące kilka sąsiadujących ze sobą księstw. W ramach tej struktury odbywały się zjazdy o podobnym, choć węższym składzie i podobnym sposobie działania co sejmy śląskie. Zajmowały się one sprawami organizacyjno-wykonawczymi o charakterze militarnym.

Zdarzały się też zjazdy o charakterze wyznaniowym, np. stanów protestanckich. Tego typu zgromadzenia odbywały się również i w innych sprawach, choć stanowiły w ramach śląskich zgromadzeń stanowych zjawisko efemeryczne⁴³.

Porządek obrad zostanie przedstawiony pokrótce na przykładzie sejmu, wszystkie pozostałe zgromadzenia bazowały bowiem na tym modelu. Początkowo porządek nie był ustalony, praktyka była zmienna i płynna, pozbawiona stałych form. Jedynymi ich stałymi elementami był kurialny system obrad i wynikający z niego porządek zasiadania. Zwoływanie obrad odbywało się na dwa sposoby – przede wszystkim samorzutnie, tzn. zwoływał je starosta generalny, którego inspirowały stany, od przejścia tronu przez Habsburgów zwoływanie sejmu śląskiego stało się wyłączną prerogatywą monarchy. Obrady można było odroczyć, co się zdarzało w drugiej połowie XVII i w XVIII w. Między decyzją monarchy o zwołaniu sejmu a początkiem obrad musiał minąć pewien czas, choć brak było tu sztywnych terminów – było to między 2 a 4 tygodniami. Obrady początkowała propozycja monarchy dotycząca przedmiotu obrad przedstawiana przez królewskich komisarzy; jej rodzaje z biegiem czasu ewoluowały. Drugim dokumentem był kredencjał wystawiany przez kancelarię monarszą potwierdzający status komisarzy. Przybywający na obrady musieli legitymować się pełnomocnictwami (jeżeli nie stawali osobiście), które przedstawiali staroście. Początkowo obradom przewodniczył ten, kto je zwoływał, najczęściej był to starosta generalny, który pierwotnie był urzędnikiem stanowym, a od 1629 r., kiedy urząd ten przekształcono w kolegialny biurokratyczny Urząd Zwierzchni, stał się on reprezentantem monarchy. W sytuacji, gdy nie mógł być obecny na obradach, zlecał przewodnictwo innemu księciu, przeważnie najstarszemu wiekiem. Porządek obrad nie został sformalizowany, choć oczywiście utrwaliły się z biegiem czasu jego określone reguły. Obrady otwierało wprowadzenie komisarzy (był tu przewidziany specjalny ceremoniał) i przedstawienie propozycji

⁴³ Szerzej, zob. *ibidem*, s. 141-153.

monarchy. Następnie generalny pełnomocnik krajowy przedstawiał sytuację prowincji i wyrażał wolę zadośćuczynienia postulatami monarchy⁴⁴. Pierwszy dzień obrad kończyło uroczyste wyprowadzenie komisarzy. Drugiego dnia rozpoczynały się właściwe obrady – początkowo obradowano zapewne plenarnie, mniej więcej w połowie XVI w. ustalił się kurialny tok obrad – każda kuria obradowała osobno i formułowała swe wota w określonej kolejności. Najpierw wotum formułowała I kuria – prezentował je starosta generalny (później Urząd Zwierzchni), który miał zresztą duży wpływ na jego treść. Następnie ogłaszało swoje wotum rycerstwo księstw dziedzicznych, ustosunkowało się ono nie tylko do propozycji monarszych, lecz także do wotum I kurii. Ostatnie wotum formułowały miasta – ich stanowisko dotyczyło wszystkich trzech dokumentów. Dodajmy, że po uchwaleniu każdego wotum starosta generalny zarządzał sesję plenarną, na której wotum odczytywano, po czym przekazywano je kolejnej kurii. Tę część obrad zamykało wotum starosty. Ostatnim etapem obrad było powzięcie uchwały. Było to możliwe przy zgodnych wotach kurii i starosty, obowiązywała więc tu zasada jednomyślności. Ponieważ w wotach ustosunkowywano się do rozmaitych propozycji, nawet wota zgodne często różniły się w szczegółach, co wymagało uzgodnień w odniesieniu do ostatecznej treści uchwały. Jej konkludowanie należało do starosty generalnego (Urzędu Zwierzchniego), którego rola wzrosła w XVII w., kiedy to jego zadaniem stało się uzyskanie uchwały pożądanej dla monarchy. Konkludujące wotum kończyło w zasadzie obrady, jego redakcja należała do generalnego pełnomocnika krajowego (uczestniczył w obradach bez prawa głosu), tekst kontrolowała następnie deputacja złożona (od połowy XVII w.) z 2 członków Urzędu Zwierzchniego i po 2 z każdej kurii. Ostateczną wersję opieczętowaną pieczęciami Urzędu Zwierzchniego, książąt i wolnych panów, rycerstwa księstw dziedzicznych i miast odczytywano na posiedzeniu plenarnym. Następnego dnia na ceremonialnych obradach z wprowadzeniem komisarzy i wręczeniem im uchwały zamykano obrady⁴⁵.

Problematyka obrad ewoluowała, a kompetencje w tej dziedzinie wyraźnie zostały ograniczone w czasie panowania Habsburgów. Przez cały okres dotyczyła ona przede wszystkim spraw podatkowo-skarbowych, zajmowano się też bezpieczeństwem na drogach, czy szerzej obroną krajową, a więc sprawami wojskowymi. W XVI w. sejm zajmował się także sprawami obsady tronu czeskiego, czy ogólniej – relacją między księstwami a panującym; nawet i w późniejszym okresie jedną z jego najważniejszych funkcji była obrona przywilejów księstw i poszczególnych stanów. Pełnił też funkcje sądowe. Do końca jego funkcjonowania jednym z podstawowych uprawnień był wybór urzędników stanowych. Oczywiście stany zajmowały się także innymi sprawami przekazanymi im pod obrady przez zwołujących posiedzenia.

⁴⁴ O roli i miejscu generalnego pełnomocnika krajowego, *ibidem*, s. 212-213.

⁴⁵ Szczegółowy opis obrad, *ibidem*, s. 279-311.

Poza ogólnośląskimi zgromadzeniami stanowymi każde księstwo i każde wolne państwo miało swój sejm. Bada je i opisuje M.J. Ptak⁴⁶. Nie sposób przedstawić szczegółowo sejmików poszczególnych księstw i wolnych państwa stanowych – charakteryzowała je wielka różnorodność i zmienność w czasie, można jednak pokusić się o jakieś uogólnienia. I tak skład sejmików był niejednorodny i zmienny w czasie: zawsze występowała szlachta, następnie miasta, dość szczególna sytuacja dotyczyła duchowieństwa, przeważnie posiadającego majątki; korporacje duchowne, zwłaszcza klasztory zaliczano do stanu szlacheckiego⁴⁷, ale zdarzało się też wyodrębnienie duchowieństwa jako stanu. Czasami do stanu szlacheckiego zaliczano też miasta posiadające dobra ziemskie⁴⁸. Jak się wydaje, do połowy XVI w., a i później w różnych wyjątkowych sytuacjach przynajmniej niektóre sejmiki miały strukturę nie tyle stanową, ile korporacyjną szlachecko-miejską weichbildową⁴⁹.

Skład sejmików był kurialny, wyjątek stanowił sejmik księstwa cieszyńskiego od XVI w., gdzie ze względu na niewielki jego obszar udział panów (szlachta *quasi*-wyższa, ale bez żadnych przywilejów) i szlachty (ziemian) był powszechny, a w obradach uczestniczyli jeszcze przedstawiciele Cieszyna oraz reprezentant klasztoru dominikanów w Cieszynie; także w sejmiku w księstwie nyskim szlachta brała udział w obradach bezpośrednio⁵⁰. W innych sejmikach uczestnictwo było zróżnicowane – miasta, w zasadzie weichbildowe, były reprezentowane przez deputowanych, z reguły burmistrza i rajcę, podobnie rzecz się miała z reprezentantami duchowieństwa, niezależnie czy tworzyło ono odrębny stan (kurię), czy wchodziło w skład ziemiaństwa, szlachta ziemianie mieli obowiązek uczestnictwa osobistego. Interesująca była kwestia uczestnictwa w obradach właścicieli dóbr rycerskich – kobiet i małoletnich; w jednych księstwach mogli ich reprezentować

⁴⁶ M. Ptak, *Głógów*, s. 64-203; *idem*, *Zgromadzenia stanowe Księstwa Oleśnickiego w pierwszej połowie XVIII w.* AUWr. No 612, „Prawo” 1985, t. CVI, s. 95-120; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe Księstwa Nyskiego oraz innych posiadłości biskupstwa wrocławskiego* (cyt. dalej: *Nysa*), AUWr. No 982, „Prawo” 1988, t. CLXI, s. 11-29; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa wołowskiego* (cyt. dalej: *Wołów*), AUWr. No 1033, „Prawo” 1989, t. CLXXII, s. 29-51; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa żagańskiego w latach 1413-1742* (cyt. dalej: *Żagań*), AUWr. No 908, „Prawo” 1989, t. CXLIX, s. 35-62; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa karniowskiego (1377-1743)* (cyt. dalej: *Karniów*), AUWr. No 1247, „Prawo” 1992, t. CXCIV, s. 52-80; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe Księstwa Cieszyńskiego* (cyt. dalej: *Cieszyn*), AUWr. No 1193, „Prawo” 1992, t. CXCI, s. 31-60; *idem*, *Zgromadzenia stanowe księstwa brzeskiego (1311-1742)*, AUWr. No 1853, „Prawo” 1996, t. CCXLIX, s. 39-105; *idem*, *Zgromadzenia stanowe księstwa legnickiego (1311-1741)* (cyt. dalej: *Legnica*), AUWr. No 2070, „Prawo” 1998, t. CCLXI, s. 23-50; *idem*, *Zgromadzenia stanowe księstwa ziebickiego* (cyt. dalej: *Ziębice*), AUWr. No 2887, „Prawo” 2006, t. CCXCVIII, s. 26-45; *idem*, *Sejmik ziemski księstwa wrocławskiego*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2006, s. 799.

⁴⁷ *Głógów*, s. 107-107; *Wołów*, s. 40; *Ziębice*, s. 42.

⁴⁸ *Głógów*, s. 107; *Karniów*, s. 64. Do stanu rycerskiego zaliczono Wrocław; M. Ptak, *Sejmik ziemski księstwa wrocławskiego...*, s. 799.

⁴⁹ *Głógów*, s. 105; *Legnica*, s. 451; *Wołów*, s. 43.

⁵⁰ *Cieszyn*, s. 39-45. Do XVI w. funkcjonowały sejmiki okręgowe albo weichbildowe, *ibidem*, s. 34; *Nysa*, s. 11.

pełnomocnicy, w innych nie. Książęta w obradach brali udział niesłychanie rzadko, reprezentowali ich urzędnicy kamery z prawem wotowania⁵¹.

Obrady zwoływał bądź książę (lub jego urzędnicy), bądź stanowi urzędnicy. Tryb obrad poszczególnych sejmików, choć utrwał się na drodze zwyczajowej i różnił się w szczegółach, wykazywał wyraźne podobieństwa. Po otwarciu obrad wysłuchiowano propozycji, czyli przedmiotu obrad sformułowanego przez zwołującego (księcia lub stany). Druga część obrad, czyli deliberacje, polegała na uzgodnieniu wspólnego stanowiska stanów wobec przedstawionych propozycji oraz wszystkich innych spraw, które wyniknęły w trakcie posiedzenia. Obradom przewodniczył pełnomocnik ziemski bądź syndyk ziemski. W trakcie obrad sejmiku głogowskiego deliberowano w kuriach; kapituły rycerstwa i miast; toczyły się po kolei w każdej kurii, w obecności pozostałych kurii. Po deliberacji każdej z nich odbywały się krótkie obrady plenarne, w trakcie których ogłaszano treść wotum danej kurii. Po ogłoszeniu wotum ostatniej kurii na posiedzeniu plenarnym liczone wota kurialne i ustalano treść konkluzji. W kurii rycerstwa deliberowano weichbildami. Przy wotowaniu wewnątrz kurii obowiązywała zasada większości głosów, ustalano w ten sposób wotum kurialne, podobnie powstawało wotum miast. W kurii rycerskiej najpierw głosowali wszyscy obecni w poszczególnych weichbildach, po czym tworzone zbiorowe wotum weichbildowe; wota te nie były równe, bo weichbildów było 6, a wotów 11, najwięcej wotów posiadał weichbild głogowski – 4. Wotum kurialne formułowano na podstawie większości wotów weichbildowych; u schyłku XVII w. ten skomplikowany system w kurii rycerskiej zastąpiono głosowaniem powszechnym (*viritim*). Obrady kończyły się podjęciem uchwały – była ona wynikiem konkluzji sformułowanej przez prowadzącego obrady na podstawie wotów; uchwała powstawała na zasadzie *consensusu*. W 1630 r. sposób podejmowania uchwał został sformalizowany, miały ona zapadać większością głosów weichbildowych⁵². Podobne zasady obrad, choć mniej skomplikowane, występowały w sejmiku księstwa karniowskiego, gdzie obradami i wotowaniem kierował sędzia ziemski⁵³; podobnie było w księstwie ziebickim⁵⁴, z kolei w księstwach wołowskim i legnickim, gdzie występowały dwie kurie, w każdej głosowano weichbildami⁵⁵.

W księstwie żagańskim udział w obradach sejmiku brali wszyscy ziemianie, stawiający się osobiście, prałaci (od XVI w. obie grupy mogły wysłać także pełnomocnika mogącego reprezentować kilku uczestników), miasta najpierw trzy, potem tylko Żagań oraz przedstawiciel kamery, który także wotował; czasami w obradach uczestniczył książę. Nie było podziału na kurie, obradowano razem, wotował każdy obecny, a uchwała była formułowana na zasadzie *consensusu*; podobnie wyglądały obrady sejmiku w Cieszynie, choć tu uchwały zapadały większością głosów⁵⁶.

⁵¹ Głogów, s. 104-114; Ziębice, s. 41-44; Legnica, s. 45-48; Nysa, s. 11; Żagań, s. 44-48.

⁵² Szczegółowo na ten temat, zob. Głogów, s. 116-158.

⁵³ Karniów, s. 57-68.

⁵⁴ Ziębice, s. 42-45.

⁵⁵ Wołów, s. 40-42; Legnica, s. 30-45.

⁵⁶ Żagań, s. 44-54; Cieszyn, s. 39-48.

W tematyce obrad, poza sprawami bieżącymi, dominowały sprawy skarbo-wo-podatkowe, militarne, obrona przywilejów i wybór urzędników stanowych⁵⁷.

Występowały wreszcie w niektórych księstwach sejmiki weichbildowe, czasami wyłącznie w składzie samych ziemian, czasami z udziałem miast, wszystkich lub tylko weichbildowych, czasami z udziałem duchowieństwa, zdarzały się też zjazdy szlachty części weichbildu lub kilku weichbildów⁵⁸. O zjazdach szlachty (czasami z udziałem miast) w poszczególnych weichbildach wzmiankują źródła już w pierwszej połowie XIV w.⁵⁹ Równolegle odbywały się zjazdy miast weichbildowych⁶⁰. Przewodniczyli na nich starsi ziemscy, a udział szlachty był obowiązkowy; miasta reprezentowali deputowani⁶¹.

Z sejmikami weichbildowymi porównać można sejmiki w wolnych państwach stanowych, w których uczestniczyła cała szlachta, a incydentalnie także miasta⁶².

Poza tymi trzema formami zgromadzeń stanowych występowały jeszcze w różnych księstwach inne zgromadzenia działające przeważnie w oparciu o zasadę reprezentacji. Były to zgromadzenia starszych ziemskich weichbildów księstwa wybieranych na sejmikach weichbildowych bądź na sejmikach księstwa⁶³, czy też kolegiach księstwa (wydziały ziemskie); składały się one ze starszych ziemskich oraz deputowanych szlacheckich wybieranych na sejmikach weichbildowych w liczbie równej liczbie starszych ziemskich (był to więc skład podwojony), bądź ze starszych ziemskich i urzędników⁶⁴. Zgromadzeniem zastępczym mogło być też zgromadzenie sędziów⁶⁵.

Porównanie zgromadzeń stanowych Prus Królewskich i Śląska, nawet przy uproszczeniach wynikających z objętości tego tekstu, wyraźnie wskazuje, że o podobieństwach trudno mówić – dominują różnice. Można jednak zwrócić uwagę na kilka przynajmniej wynikających z tego porównania wniosków.

⁵⁷ *Głogów*, s. 159-171; *Wołów*, s. 43-46; *Cieszyn*, s. 48-51; *Karniów*, s. 69-73.

⁵⁸ Szczegółowa definicja weichbildu, zob. *Głogów*, s. 54-55, przyp. 5; M. Ptak, „Weichbild” w strukturze terytorialnej Śląska, [w:] *Podziały terytorialne Polski. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. Materiały konferencji historyków prawa w Karpaczu (29 IX-1 X 1997)*, red. P. Jurek, Wrocław 1997, s. 5-11.

⁵⁹ Zob. np. *Głogów*, s. 65-68, 76, 95-101; *Legnica*, s. 19, 34-37; *Nysa*, s. 11; *Karniów*, s. 52-53. Sejmiki te występowały w zasadzie we wszystkich księstwach.

⁶⁰ *Wołów*, s. 32-33; *Nysa*, s. 11; *Głogów*, s. 68-70, 101-104.

⁶¹ *Głogów*, s. 99, 132.

⁶² Zob. M. Ptak, *Zgromadzenia i urzędy stanowe państwa wodzisławskiego*, AUWr. No 927, „Prawo” CLIV, Wrocław 1987, s. 61-72; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa miłickiego (1521-1742)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótki” 1990, R. XLV, nr 4, s. 459-475; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa sycowskiego (1489-1742)*, AUWr. No 1277, „Prawo” 1992, t. CXC VII, s. 5-29; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa żmigrodzkiego (1492-1742)*, AUWr. No 1384, „Prawo” 1992, t. CCXIII, s. 29-58; *idem*, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa pszczyńskiego (1517-1742)* AUWr. No 1692, „Prawo” 1994, t. CCXL, s. 107-140.

⁶³ *Głogów*, s. 71-72; *Wołów*, s. 50; *Żagań*, s. 48-49; *Nysa*, s. 25.

⁶⁴ *Głogów*, s. 72-74, 115-116; *Legnica*, s. 23-27, 79; *Żagań*, s. 35, 49; *Nysa*, s. 12, 25; w księstwie głogowskim Autor ten zalicza też do reprezentacji stanowej zgromadzenie kapituły kolegiackiej w Głogowie, *Głogów*, s. 74-75.

⁶⁵ *Cieszyn*, s. 34; *Karniów*, s. 56.

Po pierwsze, oba terytoria, mimo swej kresowości, nie wykazywały wyjątkowych cech w porównaniu z terytoriami sąsiadującymi. Widać to zwłaszcza na Śląsku – sejm śląski nie różnił się zbytnio od podobnych zgromadzeń na Morawach czy w Czechach⁶⁶, więcej odrębności wykazywał prowincjonalny sejmik pruski przez swą strukturę i udział miast w jego obradach, ale różnice te z biegiem czasu ulegały relatywnemu zmniejszeniu. Kresowość nie była więc cechą, która zgromadzenia te wyróżniała.

Po drugie, porównanie jest możliwe tylko na szczeblu obu prowincji. Sejmiki poszczególnych księstw śląskich i wolnych państwa stanowych przybierały tak różnorodną postać, że wymykają się jakimkolwiek porównaniom z partykularzami pruskimi i całej Rzeczypospolitej. Za wyjątek można uznać sejmiki weichbildowe przypominające nieco sejmiki powiatowe w województwie pomorskim, czy w ogóle sejmiki ziemskie Rzeczypospolitej, pod warunkiem, że obradowały one wyłącznie w składzie szlacheckim, choć i to porównanie jest dość ryzykowne, zważywszy, że w XVIII w. w partykularzach pruskich mogła także uczestniczyć gołota.

Podobieństwa obu sejmów to przede wszystkim udział w nich miast – rzecz niespotykana w Rzeczypospolitej, choć normalna w krajach Korony czeskiej i terytoriach niemieckich. Najwięcej podobieństw widać w okresie wcześniejszym, w podobny sposób powstawały zgromadzenia stanowe. Podobny status charakteryzował oba sejmy przynajmniej do połowy XVI stulecia, kiedy to Prusy na mocy przywileju inkorporacyjnego miały autonomię, a ich reprezentacja stanowa składała się z trzech *quasi*-kurií – Rady Pruskiej, „izby” szlacheckiej i „izby” miast – każda obradowała oddzielnie, konkluzje musiały być zgodne, a zdecydowaną przewagę miała Rada Pruska. Także udział w sejmach ogólnopaństwowych był podobny – w obu wypadkach prowincje reprezentowały na nich swoje deputacje.

Sytuacja zmieniała się w Prusach Królewskich w 1569 r., nieco później zmieniać się zaczęła pozycja sejmu śląskiego. Obie reprezentacje stanowe ewoluowały odtąd, przy zachowaniu rozmaitych partykularyzmów, w kierunku rozwiązań obowiązujących w centrum. Podobieństwa pozostały w trybie obrad i kompetencjach obu organów.

Po trzecie wreszcie, najważniejszą cechą charakteryzującą oba zgromadzenia był fakt zachowania w ich składzie, strukturze i funkcjonowaniu aż do połowy XVIII stulecia rozwiązań przyjętych w okresie monarchii stanowej – system zgromadzeń stanowych w Prusach i na Śląsku okazał się więc wyjątkowo odporny na zmiany ustrojowe i społeczno-gospodarcze charakteryzujące ówczesną Europę.

⁶⁶ J. Pánek, *Český a moravský zemský sněm v politickém systému České koruny doby předbělohorské (1526-1620)*, [w:] *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*, red. M. Ptak, Opole 2000, s. 35-43; K. Orzechowski, *Ogólnośląskie...*, s. 354-357.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Gdańsku, *Copia Decreti Regni Interpretationem Privilegii Incorporationis Terrarum Prussia*, 300.29/17.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, *Nuclei recessum*, 300.29/241.

Archiwum Państwowe w Toruniu, VII/29, recesy sejmiku generalnego Prus Królewskich.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, kopiariusze akt sejmiku generalnego ziem pruskich 1599-1769, rkps 975.

Książnica Toruńska, starodruki, sygn. 101730, *Ordinatio Consiliorum in Conventum Terrarum Prussiae generali a statibus et ordinibus iuneundorum, sancita a Serenissimo Poloniarum Rege Vladislao IV*, wyd. S. L. Geret (b.m.w.) 1766,

Źródła drukowane

Corpus Iuris Polonici, wyd. O. Balzer, t. 3, 4, Kraków 1906.

Volumina Legum, wyd. J. Ohryzko, t. II, III, VII, Petersburg 1859/1860.

Literatura

Achremczyk S., *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696-1772*, Olsztyn 1981.

Biskup M. (oprac. zb. przy współudz. L. Koca), *Atlas historyczny Polski. Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 1961.

Encyklopedia Wrocławia, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2006.

Gerlach J., *Elbląg strażnikiem pieczęci Prus Królewskich (1503-1772)*, „Rocznik Elbląski” 1963, t. 2.

Góralski Z., *Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 2000.

Górski K., *Problematyka dziejowa Prus Królewskich (1446-1772)*, „Zapiski Historyczne” 1963, t. 28, z. 2.

Grzybowski K., *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*, Warszawa 1959.

Historia Pomorza, t. II. *Do roku 1815*, cz. I. (1464/66-1648/57), red. G. Labuda, Poznań 1976.

Małek J., *Próba likwidacji odrębności Prus Królewskich w roku 1530*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne* z. 58, „Historia” 1973, t. IX.

Naworski Z., „Pacyfikacyjne” sejmiki generalne Prus Królewskich za panowania Władysława IV Wazy, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne* z. 181, „Prawo” 1988, t. XXVI.

Naworski Z., *Rola Torunia w życiu parlamentarnym i publicznym Prus Królewskim oraz Rzeczypospolitej*, [w:] *Historia Torunia*, red. M. Biskup, t. II, cz. II, Toruń 1994.

Naworski Z., *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569-1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji*, Toruń 1992.

Naworski Z., *Uwagi o roli prowincji pruskiej w strukturze federacyjnej Rzeczypospolitej w XVII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1988, t. 43, z. 1-2.

- Orzechowski K., *Historia ustroju Śląska 1202-1740*, Wrocław 2005.
- Orzechowski K., *Kurie śląskiego sejmu w XVII i w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1978, R. XXXIII, nr 3.
- Orzechowski K., *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa-Wrocław 1979.
- Orzechowski K., *Sejm stanowy śląski*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2006.
- Pánek J., *Český a moravský zemský sněm v politickém systému České koruny doby předbělohorské (1526-1620)*, [w:] *Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*, red. M. Ptak, Opole 2000.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCXX*, „Prace Prawnicze” 1984, z. 110.
- Ptak M.J., *Konfederacja miast Księstwa Głogowskiego z 1310 roku*, [w:] *Pro memoria. Księga dla uczczenia pamięci profesor Krystyny Kamińskiej*, red. A. Gaca, Toruń 2013.
- Ptak M.J., *Ordynacja ziemska wolnego państwa sycowskiego*, AUWr. No 823, „Prawo” 1986, t. CXXXVII.
- Ptak M.J., *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, AUWr. No 1477, „Prawo” 1993, t. CCXXII.
- Ptak M.J., *Sejmik ziemski księstwa wrocławskiego*, [w:] *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2006.
- Ptak M.J., *„Weichbild” w strukturze terytorialnej Śląska*, [w:] *Podziały terytorialne Polski. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. Materiały konferencji historyków prawa w Karpaczu (29 IX-1 X 1997)*, red. P. Jurek, Wrocław 1997.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe Księstwa Cieszyńskiego*, AUWr. No 1193, „Prawo” 1992, t. CXCI.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa głogowskiego od początków XIV w. do 1742*, Wrocław 1991.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa karniowskiego (1377-1743)*, AUWr. No 1247, „Prawo” 1992, t. CXCIV.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe Księstwa Nyskiego oraz innych posiadłości biskupstwa wrocławskiego*, AUWr. No 982, „Prawo” 1988, t. CLXI.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa wołowskiego*, AUWr. No 1033, „Prawo” 1989, t. CLXXII.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa żagańskiego w latach 1413-1742*, AUWr. No 908, „Prawo” 1989, t. CXLIX.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe państwa wodzisławskiego*, AUWr. No 927, „Prawo” 1987, t. CLIV.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa milickiego (1521-1742)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1990, R. XLV, nr 4.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa pszczyńskiego (1517-1742)*, AUWr. No 1692, „Prawo” 1994, t. CCXL.

- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa sycowskiego (1489-1742)*, AUWr. No 1277, „Prawo” 1992, t. CXCVII.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa żmigrodzkiego (1492-1742)*, AUWr. No 1384, „Prawo” 1992, t. CCXIII.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia stanowe księstwa brzeskiego (1311-1742)*, AUWr. No 1853, „Prawo” 1996, t. CCXLIX.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia stanowe Księstwa Oleśnickiego w pierwszej połowie XVIII w.*, AUWr. No 612, „Prawo” 1985, t. CVI.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia stanowe księstwa legnickiego (1311-1741)*, AUWr. No 2070, „Prawo” 1998, t. CCLXI.
- Ptak M.J., *Zgromadzenia stanowe księstwa ziebickiego*, AUWr. No 2887, „Prawo” 2006, t. CCXCVIII.
- Ptak M.J., *Zjazd książąt śląskich z 1329 roku*, AUWr. No 3741, „Prawo” 2016, t. CCCXXI.
- Ptak M.J., *Zjazdy książąt i stanów Śląska w latach 1332-1335*, AUWr. No 3864, „Prawo” 2018, t. CCCXXV.
- Ptak M.J., *Zjazdy książąt śląskich z 1327 roku*, AUWr. No 3674, „Prawo” 2015, t. CCCXIX.
- Ptak M.J., *Zjazdy książąt śląskich w 1331 roku*, AUWr. No 3799, „Prawo” 2017, t. CCCXXIV.
- Ptak M.J., *Związek miast Księstwa Opolskiego i Wieluńskiego z 1384 roku*, AUWr. No 2616, „Prawo” 2004, t. CCLXXXVIII.
- Salmonowicz S., *Prusy Królewskie w strukturach Rzeczypospolitej (1569-1772)*, [w:] *Rzeczpospolita w XVI-XVIII wieku. Państwo czy wspólnota*, red. B. Dybaś, P. Hanczewski, T. Kempa, Toruń 2007.
- Szczuczko W., *Sejmy koronne 1562-1564 a ruch egzekucyjny w Prusach Królewskich*, Toruń 1994.
- Szorc A., *Dominium Warmińskie 1243-1772. Przywileje i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.
- Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*, red. K. Górski, Poznań 1949.